

Primjer koji ispunjava težnje konzervatora da se spomenici očuvaju intaktnima – renesansna tvrđava sv. Nikole pred Šibenikom

Tvrđava Casoni Vecchi u Puli

Dijalozi s baštinom – »Utvrd«, znanstveno-stručni skup posvećen fortifikacijskim spomenicima, u organizaciji...

KAKO FORTIFIKACIJA

Kako se odnosimo prema fortifikacijskim spomenicima, kakvo je stanje njihove očuvanosti, u kojoj su mjeri istraženi, dokumentirani, kakve su nam realizacije i planovi konzervacije, valorizacije i prezentacije? Postoji li strategija njihove obnove, na koje se spomenike i na kakav način valja usredotočiti? To su pitanja kojima su se bavili ovogodišnji Dijalozi s baštinom, jednodnevni znanstveno-stručni skup što ga u povodu Dana svjetske baštine organizira Katedra za istraživanje i zaštitu baštine na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Rijeci.

Na skupu tematski određenom nazivom »Utvrd« prikazani su primjeri iz prakse različitih krajeva Hrvatske – od Dalmacije preko riječke regije do Istre, Karlovačke županije i Iloka.

Na brojne ostatke različitih fortifikacijskih sklopova ili pojedinačnih fortifikacijskih građevina što su ih različiti režimi ostavili na širem području riječke regije, od Gorskog kotara do pučinskih kvarnerskih otoka, i od liburnijskog dijela Istre preko Rijeke do Vinodola i Senja, ukazao je dr. Marijan Bradanović koji tvrdi da je upravo ovo područje jedinstveno po bogatstvu različitih tipova utvrda. Na prostoru susreta plovinih i kopnenih putova, obilježeno brojnim državnopravnim i granničnim mijenama te ratnim sukobima, planirali su ih i podizali Rimljani, Bizantinci, Anžuvinci, Matija Korvin, Frankopani, Zrinski, Mletačka Republika, Kraljevina Jugoslavija, Kraljevina Italija, Republika di Salo.

Putevima Frankopana

No, iako odavno poznati, mnogi od njih još uvijek su iznenađujuće slabo ili nikako valorizirani. Jedan o primjera, značajan u europskim razmjerima, ali još uvijek neprepoznat, je srednjovjekovna utvrda Gradec u blizini mjesta Risike na području općine Vrbnik na otoku Krku. Riječ je o prvom kaštelu koji su u 12. stoljeću podigli krčki knezovi Frankopani. Danas ruševna utvrda, skriva-

na u gustoj šumi, čak nije registrirana kao kulturno dobro.

Samo su razvaline preostale i od gradine u Ledenicama ili grižanskog kaštela u vinodolskom zaleđu, o kojem je još 1911. pisao konzervator Gjuro Szabo vapeći da se pristupi njegovoj obnovi. U nedovoljno istražene i valorizirane spomenike spadaju i ostaci Liburnijskog limesa, kasnoantičkog obrambenog sustava koji se prostire desecima kilometara od Rijeke prema Gorskog kotaru i Sloveniji. No, to su tek neki od poznatijih primjera ugrožene fortifikacijske baštine, koja se dijelom i obnavlja.

U sklopu projekta »Putevima Frankopana« što ga je 2005. pokrenula Primorsko-goranska županija proteklih su godina različiti sanacijski i rekonstruktivni zahvati te istražni arheološki radovi izvedeni ili započeti na kaštelima i kulama u Grobniku, Driveniku, Novom Vinodolskom, Bribiru, Bakru, Kraljevici, Hreljinu, Grižanama i Ledenicama.

Radi se i na drugim lokalitetima, poput zapuštene utvrde Badanj pored Crikvenice, ali po mišljenju stručnjaka nedovoljno s obzirom na ukupan broj spomenika među kojima se tek rijetki ističu kao primjeri

uzornog pristupa obnovi.

Po Bradanovićevu mišljenju kontinuirana obnova osorskih gradskih zidina ili Grobničkog kaštela izdvajaju se kao dva najsvjetlija primjera, a manifestacije koje različitim viteškim igrama oživljavaju utvrde poput obnovljenog drveniškog kaštela mogu poslužiti kao putokaz na koji način vratiti život fortifikacijama. U potrazi za rješenjima koja omogućuju ekonomsku eksploataciju a ne ugrožavaju autentičnost spomenika, možda ih je najbolje iskoristiti kao kulise za organizaciju različitih »igara prijestolja«, odnosno projekte poput istoimenog TV serijala koji se posljednjih godina snima na povijesnim lokacijama Hrvatske.

Tvrđava svetog Nikole

Kao jedna od najimpozantnijih utvrda, a ujedno primjer koji ispunjava težnje konzervatora da se spomenici očuvaju intaktnima, predstavljena je renesansna tvrđava sv. Nikole, smještena na ulazu u kanal sv. Ante pred Šibenikom. Pomorska utvrda trokutastoga oblika u cijelosti prekriva otočić Ljuljevac. Građena je u 16. stoljeću i smatra se jednim od najljepših spomenika mletačke fortifikacijske arhitekture uopće, a do naših je dana sačuvana u izvornom obliku. Jedine promjene na tvrđavi dogodile su se krajem 19. stoljeća, u vrijeme austrijske uprave, kad su za potrebe novog obalnog topa izgrađeni novi topovski otvori, ali nisu srušili izvorne, već su se samo naslonili na stare.

Tvrđava je u razini mora građena kamenom, a gornji dio u opeci dovezenoj iz zaleđa Venecije. Podignu-

ta je nakon turskog osvajanja Skradina, da spriječi uplovljavanje turske mornarice u Šibenski kanal i ostvarivanje pomorske veze s unutrašnjom već osvojenog teritorija. Međutim, nikad nije bila u borbenoj funkciji jer je ulijevala strah već svojom pojavnošću.

Jedini pristup tvrđavi bio je s mora, a vezu s kopnom ostvarila je tek nedavno preko susjednog otočića Školjića s kojim je u prošlosti bila povezana drvenom pasarelom uz istu korintu utvrde. Obnova tvrđave je, od kada je prestala biti u vojnoj upotrebi, predstavljala veliki izazov za stručnjake, a zbog izoliranog položaja činilo se da će revitalizacija biti moguća jedino unošenjem novih sadržaja. Spektar prijedloga bio je raznolik i kretao se od muzeja podvodne arheologije do elitne kockarnice, ali se planovi nisu ostvarili. Danas konzervatori kažu – srećom!

Pristup javnosti

Naime, prije dvije godine u sklopu projekta revitalizacije i turističke valorizacije Šibenskog kanala uređena je nekoliko kilometara duga šetnica uz njegovu jugoistočnu obalu. Time je prostor desetljećima opasan vojnom žicom, postao dostupan javnosti i pretvorio se u omiljeno mjesto odmora i rekreacije. Prirodni završetak šetnice je upravo pred tvrđavom sv. Nikole, odnosno na otočiću Školjić, koji je drvenim pješačkim mostom povezan s kopnom, što je otvorilo mogućnost obnove utvrde i bez unošenja dodatnih sadržaja.

Sve infrastrukturne potrebe i prateće sadržaje, poput suvenirnice, restorana, kafića moguće je organi-

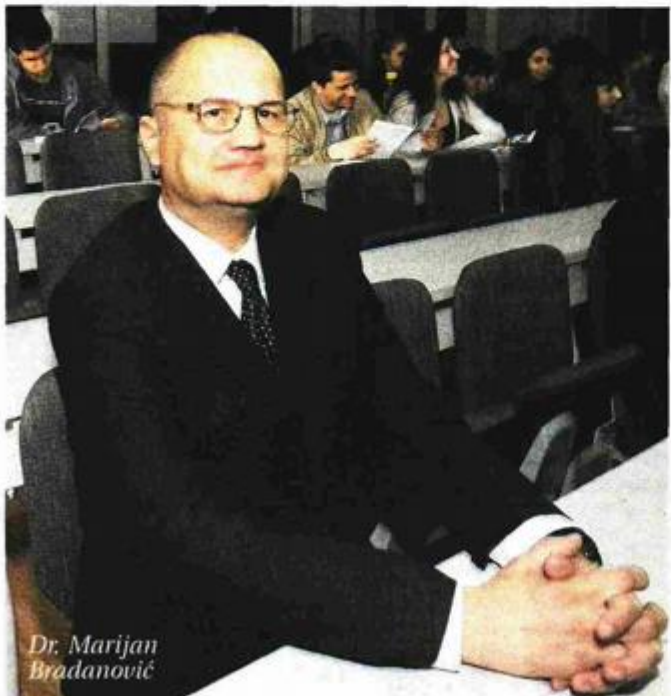
zirati na otočiću od koje tvrđavu dijeli par minuta hoda, kao i u obližnjoj uvali Minerska gdje je sniman film »Kako je počeo rat na mom otoku«. Za tu svrhu mogu se iskoristiti objekti bivše JNA u kojima se planira urediti posjetiteljski centar. Veličanstvena pomorska utvrda kao kruna cijelog projekta tako će ostati neokrnjena i funkcionirati kao samome sebi dostatan spomenik, a osim prilaza šetnicom pristup će joj biti omogućen i morem, na čemu konzervatori posebno inzistiraju.

Osim ove, na području grada Šibenika postoje još tri tvrđave i sve su u nekoj fazi postupka obnove. Točnije, tvrđava sv. Mihovila već je obnovljena, krajem prošle godine započela je rekonstrukcija tvrđave Barone, u završnoj je fazi i izrada projekta za obnovu tvrđave sv. Ivana, a sve uz pomoć sredstava iz EU fondova.

Na tvrđavi sv. Mihovila smještenoj na uzvisini iznad središta grada izgrađena je velika ljetna pozornica s više od tisuću sjedećih mjesta kao platforma za organizaciju različitih glazbeno-scenskih događanja. No, taj se primjer, po mišljenju većine konzervatora, ne može se smatrati uspjelim, jer je novi sadržaj potpuno »progutao« spomenik, pa se za obnovu drugih planiraju manje agresivna rješenja.

U red spornih projekata ide i prijedlog obnove srednjovjekovnog prolaza smještenog unutar dvojnog bedema koji je tvrđavu sv. Mihovila preko litica spajao s obalom. Prolaz je omogućavao prolaz s brodova u sigurnost tvrđave i obratno, zbog čega se naziva »Cesta spas«, a prema zamisli arhitekta Nikole Bašića, u

Na skupu tematski određenom nazivom »Utvrd« prikazani su primjeri iz prakse različitih krajeva Hrvatske, od Dalmacije preko riječke regije do Istre, Karlovačke županije i Iloka

Dr. Marijan Bradanović

Sa skupa Dijalozi s baštinom

Fort Muzil

Utrda Minor na Malom Brijunu

iji Katedre za istraživanje i zaštitu baštine na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Rijeci

MA VRATITI ŽIVOT?

budućnosti bi radi lakšeg pristupa tvrđavi u povijesni koridor trebalo smjestiti – natkriveni elevator.

Fortifikacijski sustav Pula

Pomorska tvrđava Pula, najstrožiji austrougarski fortifikacijski sustav u Evropi i posljednji koji je građen kamenoklesarskim tehnikama, rasprostire se na površini od čak 700 kilometara kvadratnih, a obuhvaća područje od Limskog i Raškog zaljeva do Premanturske punte, uključujući fortifikacije na Malom Lošinju i Brijunima. Njegova izgradnja povezana je s razvojem pulske ratne luke koji počinje već krajem 18. stoljeća, a naročito se intenzivira od 1850. kad Pula postaje glavna ratna luka Habsburške Monarhije i Pomorski arsenal njene ratne mornarice.

O kakvom se sustavu radi najbolje govori podatak da se Pula kroz cijelu dotadašnju povijest razvijala na oko 25 hektara površine, da bi u 19. stoljeću doživjela ekspanziju koji će je od zamrlag provincijskog gradića s manje od tisuću stanovnika postupno pret-

voriti u moderan grad i jednu od najvećih mornaričkih baza na Mediteranu.

Obrambeni sustav koji se razvijao do Prvog svjetskog rata zacementirao je daljnji urbanistički razvoj grada jer su ga u toj funkciji koristile vojske čak četiriju država, da bi u 21. stoljeću izgubio strateški značaj i postao prostor otvorenih mogućnosti za daljnji razvoj grada.

Dio obrambenog sustava uništen je i teško oštećen u bombardiranjima tijekom Drugog svjetskog rata, dio je zbog poratne izgradnje doživio prostornu neprepoznatljivost, jer je zagašen novim stambenim naseljima i turističkim kompleksima, neke su utvrde doživjele devastaciju i neprimjenu prenamjenu, a brojni su objekti napušteni i prepušteni propadanju.

Do danas je na prostoru Pomorske tvrđave Pula sačuvano 50-ak utvrda i topničkih bitnica, te više od 400 pratećih građevina. Posljednjih godina, otkako ih je velikim dijelom napustila vojska, javlja se sve više zainteresiranih pojedinaca i udruga s različitim prijedlozima njihova korištenja.

Osim toga, velik dio građevina i sklopova uključen je u razne »strateške razvojne planove«. Međutim, većina tih planova je jasna i nedorečena, napravljena bez prethodnih stručnih analiza i priprema, što službama zaštite spomenika bitno otežava posao.

Mogućnost obnove opterećena je brojnim problemima: od neriješenih imovinsko pravnih odnosa, nejasnog korisničkog statusa većine građevina, nepostojanja jasne slike o budućoj namjeni građevina i cijelog sustava, do neprepoznavanja fenomena teritorijalne tvrđave u cijelom njenom obuhvatu na prostorno planerskoj razini, a ni konzervatorska služba nije ekipirana dovoljnim brojem stručnjaka koji bi specijalističkim znanjima pratili obnovu takvih arhitektonskih sklopova.

Prenamjena poluotoka Muzil

Na inicijativu pulskih konzervatora Ministarstvo kulture je s utvrđivanjem statusa kulturnog dobra za pulske utvrde započelo 2006. godine. U prostorno planskoj dokumentaciji taj dio graditeljskog nasljedja prvi put je valoriziran 2008. godine, ali problem je što se fortifikacijske građevine tretiraju kao pojedinačni objekti bez prepoznavanja pojma »fortifikacijskog krajobrazca« i pokušaja formiranja mjera za njegovu sustavnu zaštitu, na čemu inzistiraju konzervatori.

Kao primjer posebne krutosti gradskih vlasti u odbijanju sagledavanja cjelovitosti svih slojeva nastanka fortifikacijskog sklopa predstavljen je slučaj prenamjene bivše vojne zone poluotoka Muzil u turističko područje s hotelima, golf igralištima, marinama...

Bivši vojni kompleks obuhvaća dvije velike utvrde – Marie Louise i Muzil, topničke bitnice Fisella i Ovinna te cijeli niz pratećih građevina i infrastrukturnih objekata. Mada se radi o par exellance fortifikacijskom krajoliku koji je od početka 19. stoljeća u potpunosti oblikovan ljudskom rukom s isključivo vojnom namjenom, u pripremi dokumentacije i prostorno planskih odredbi odbija se primjena toga pojma, odnosno cjelovito sagledavanje prostora. Detaljna konzervatorska podloga prostora do danas nije napravljena, koncept strateškog projekta izgradnje turističko-rekreativno stambenog kompleksa raden je bez suradnje sa službom zaštite kulturne baštine, smjernice koje su predlagane tijekom izrade GUP-a Grada Pule u cilju kvalitetnijeg očuvanja obilježja fortifikacijskog krajolika uglavnom su odbijene, nove se namjene nameću prije detaljne analize i valorizacije postojećeg stanja i mogućnosti prostora...

O nelogičnoj i neracionalnoj raspodjeli imovine zbog neprepoznavanja cjelovitosti fenomena teritorijalne tvrđave i neriješenih imovin-

Kontinuirana obnova – Grobnički kaštel

ske pravnih odnosa govori i primjer utvrde Bourguignon. Utrda je dobila namjenu skladišta Arheološkog muzeja Istre, iako je već 1960-ih okružena turističkim kompleksom Zlatne stijene i mogla je po mišljenju konzervatora biti aktivno uključena u turistički sadržaj kompleksa.

Štinjanske utvrde

No, ima i svijetlih primjera. Kao primjer pažljivog i usmjerenog pristupa obnovi ističe se sklop »Štinjanskih utvrda« na sjevernoj strani pulskog zaljeva i uređenje njihova okoliša, u sklopu projekta ADRIFORT u (Adriatic fortresses and military areas) kojemu su nositelji Grad Pula i Sveučilište Jurja Dobrile. Sklop obuhvaća utvrde Punta Kristo, Monte Grosso i Munida, topničke bitnice Zonchi i Valmaggiore, te merzerske bitnice Monte Grosso i Sv. Maištada za koje se izrađuje detaljna dokumentacija građevina, analiza stanja i plan postupne prenamjene. U prvoj fazi projekt je usmjeren na čišćenje utvrda i njihova okoliša od samoniklog raslinja, otpada i urušenog materijala, te uređenje puteva, šetnica i biciklističkih staza između utvrda, uz osiguranje dijelova povijesnih struktura od urušavanja. U dijelu obalne utvrde Punta Kristo koja se već koristi za održavanje glazbenih manifestacija planirano je i uređenje edukativno-dokumentacijskog centra.

U primjere dobre prakse ubraja se i mletačka utvrda u kojoj već 50-ak godina djeluje Povijesni i pomorski muzej Istre, a koristi se i za različite kulturne manifestacije. Kvalitetnim rješenjem ocjenjuje se i korištenje utvrde Minor na Malom Brijunu koja je povjerenica kazalištu Ulyssis, kao i utvrde Casoni Vecchi koja se utopila u gusto izgrađeno stambeno naselje na Vidikovcu. Osim mjesta okupljanja istoimene udruge koja u njoj već desetljećima or-

ganizira festival alternativne glazbe, ona je postala i svojevrsni dnevni boravak stanovnika te gradske četvrti s čitaonicom, prostorima za igru, rekreaciju, radionicama. O brojnim pulskim utrdama brine niz civilnih udruga, a kao primjer jedne od najobnovljenijih i po sudu konzervatora najbolje iskorištenih, izdvaja se obalna oklopna utvrda Fort Verudela koju samostalno financira – jedna osoba!

Akvarij u Fortu

Fort je 1947. preuzeo grad Pula i predao na korištenje lokalnom turističkom poduzeću. U njemu je bio smješten diskoteka, frizerski salon, suvenirnice, trgovina, da bi kasnih 80-ih godina postao spalionica smeća. U stanju potpune zapuštenosti 2002. preuzela ga je biologinja i oceanologinja dr. Milena Mičić koja je vlastitim sredstvima krenula u postupnu revitalizaciju utvrde da bi u njoj otvorila Akvarij s referentnim centrom za liječenje morskih kornjača te školom biologije koju pohađaju mnogobrojna djeca. Da bi osigurala sredstva za početno čišćenje i postupno uređenje utvrde podigla je kredit stavljajući pod hipoteku vlastitu imovinu. Koliku potporu ima u tom projektu ilustrira podatak da je u posljednjoj raspodjeli Ministarstva kulture dobila 30 tisuća kuna, a procjenjuje se da bi samo za izradu projektne dokumentacije obnove cjelokupne utvrde trebalo 400 tisuća kuna, dok su za obnovu samu potrebni milijunski iznosi.

Na raspolaganju za tako velike investicijske zahvate stoje mnogobrojni fondovi Europske unije, ali za to je potrebno imati čiste vlasničke odnose i pripremljenu konzervatorsku i projektnu dokumentaciju obnove. Bez tog preduvjeta ne može se sastaviti ni prijava, a realnost je takva da dio građevina čak nije ucrtan u katastarske planove.

Kao primjer dobre prakse na ovogodišnji su Dijalozima predstavljene i rezultati višegodišnjih arheoloških istraživanja Starog grada Barilovića koji se provode u sklopu konzervatorsko-restauratorskih radova i obnove, na čemu Hrvatski restauratorski zavod radi još od 1998. godine, kao i obnova srednjovjekovne utvrde Possert u općini Cerovlje koja je nakon devet godina arheoloških istraživanja i restauratorsko-konzervatorskih radova cjelovito konzervirana i spašena od daljnjeg propadanja. Vrlo ozbiljni zahvati izvode se i na obnovi kasnosrednjovjekovnih iločkih zidina koje jako podsjećaju na fortifikacije s područja sjeverne Italije pa je pretpostavka da su ih talijanski inženjeri gradili kao jedan vid pomoći Europe u obrani protiv Turaka.

Nela VALERJEV OGURLIĆ

Trsatska gradina

Posebna pažnja posvećena je i Trsatskoj gradini, jednoj od najbolje održanih građevina svoje vrste u Hrvatskoj, ali ipak još uvijek neprepoznatog potencijala, zbog čega joj još nije utvrđena ni adekvatna namjena. S obzirom da prvenstveno služi za smještaj ugostiteljske ponude, te povremeno suvenirnice, konzervatori pripremaju izradu elaborata koji bi trebao postati podloga za ispravnu valorizaciju kaštela, a podrazumijevao bi obnovu u duhu one iz doba Lavala Nuegenta koji je Trsatsku gradinu odabrao za posljednje počivalište svoje obitelji i na njoj 1843. utemeljio prvi muzej u Hrvatskoj. Iako najvrjednija, ta je povijesna faza u obnovi kaštela 60-ih godina potpuno negirana, a novi pristup obnovi uključio bi i stavljanje u muzejsku funkciju kuće Decrevi te obnovu parka na okolnom prostoru.

D. ŠKOVINA